

СПІВЕЦЬ ЛЮДИНИ, ВОЛІ Й УКРАЇНИ

(До 125-річчя українського народознавця і педагога Григорія Ващенка)

Видатний український педагог і психолог зі світовим ім'ям Григорій Ващенко залишив нащадкам велику духовну спадщину. За кордоном, де вчений прожив двадцять два роки, його наукові твори добре відомі, а от на Батьківщині їх почали відкривати лише останніми роками. В 1994 р. у видавництві “Полтавський вісник” 50-тисячним накладом вийшов один з найвідоміших творів Г. Ващенка “Виховний ідеал”, у 1997 р. Львівська організація Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Г. Ващенка випустила його “Вибрані педагогічні твори”, куди увійшли такі праці, як “Мораль християнська і комуністична”, “Виховання любові до Батьківщини”, “Виховання статевої чистоти і стриманості”, “Виховання чесноти й принциповості”, “Виховання пошани до батьків і старих”, “Роля релігії в житті людства і релігійне виховання молоді”, “Проект системи освіти в самостійній Україні”, “Педагогічна наука в СРСР”. У 1997 р. в “Українській Видавничій Спілці” вийшли його “Загальні методи навчання”. Поверненню великого доробку вченого на Батьківщину сприяє створене у 1995 р. Всеукраїнське педагогічне товариство, що назване його ім'ям. З ініціативи товариства 1998 р. в Україні було відзначено 120 років від дня народження Г. Ващенка – перше ювілейне пошанування педагога в Україні і, зокрема, в с. Богданівка Прилуцького району на Чернігівщині, де він народився 23 квітня 1878 р.

Мати майбутнього видатного педагога хотіла, аби її син став священнослужителем. Хлопець закінчив Роменську духовну школу та Полтавську семінарію. Згодом, трохи повчителювавши, Г. Ващенко вступив до Московської духовної академії – це було в 1899 р. Однак, закінчивши навчання в академії, на священника не висвятився. Вже тоді він побачив, що поведінка, спосіб життя духовних наставників, викладачів та й більшості студентів не відповідали нормам християнської моралі.

Г. Ващенко повернувся в Україну і взявся за педагогічну роботу. Паралельно з учителюванням глибоко вивчав наукові теорії відомого лікаря-психолога Петра Лесгафта. Досвід педагога-практика, його наукові набутки Г. Ващенко поставив на службу молодій Українській Народній Республіці в 1917–1920 рр. В часи розбудови незалежної держави бере активну участь у створенні вчительських курсів і шкіл, самовіддано пропагує серед населення національні ідеї.

Нині педагогічна спадщина Г. Ващенка повертається на рідну землю, а ще не так давно – за більшовицько-тоталітарного режиму – і його твори, і саме його ім'я були під забороною. Власне, остання з його капітальних праць, що побачила світ в Україні, – це видана 1928 року книга “Загальні методи навчання”, яка вже тоді правила за підручник для студентів педагогічних інститутів України. Г. Ващенко на той час був професором Полтавського педінституту, очолював кафедру педагогіки і водночас керував щойно створеною аспірантською групою. Однак “пильне” око влади не дримало: невдовзі його оголосили (а на той час це широко практикувалося) буржуазним націоналістом. Негайно увільнили з посади, а “Загальні методи навчання” вилучили з усіх книгарень, вузівських бібліотек, оголосили шкідливими і знищили.

Врятувався Г. Ващенко тим, що разом зі своєю родиною залишив Батьківщину. Деякий час він очолював кафедру педагогіки в Сталінградському педагогічному інституті, а в роки війни доля привела його до Німеччини. Там очолив кафедру педагогіки Українського Вільного Університету, деякий час був ректором Української богословської академії у Мюнхені – місті, де й судилося йому 2 травня 1967 р. знайти вічний спокій.

Перебуваючи в еміграції, дуже багато зробив вчений для української педагогіки. Одне з підтверджень цього – ґрунтовна праця “Виховання волі і характеру” в двох частинах, яка вперше приходить до українського читача. Видання надзвичайно актуальне сьогодні, хоча написане понад чотири десятиліття тому. Воно нічого не нав'язує нам – лише пропонує ознайомитися з численними історичними подіями, фактами, філософськими, релігійними, психологічними і педагогічними течіями. А ознайомившись з усім цим, осмисливши його і, так би мовити, приклавши до себе, пропонує приєднатися до позиції автора.

Перша частина праці “Виховання волі і характеру” (вперше видана в Лондоні у 1952 р.) – це

глибокий філософсько-психологічний аналіз вольових процесів людини і комплексу психологічних рис, що йменується характером. Другу частину (перше видання з'явилося у 1957 р. у Мюнхені) можна визначити як педагогіко-технічну або педагогіко-прикладну. В ній Григорій Ващенко вчить, як на практиці наставникові досягти мети, тобто виховати волю і характер в української молоді, реалізувати відому педагогічну формулу вченого “Служіння Богові й Україні”.

Виховання і самовиховання, свобода волі, проблема особи і суспільства, інші складові виховання молоді, формування релігійності, виховання любові до Батьківщини, здорового патріотизму, чесності й принциповості, мужності та героїзму, дисциплінованості й організованості, пошани до батьків і старших – ці та чимало інших важливих і актуальних питань ґрунтовно висвітлюються у книжці.

А це означає, що вона служитиме активним і дієвим помічником сьогоднішньому педагогові, який формує молоде покоління нашої незалежної держави. Надто ж видання допоможе йому швидше й ефективніше виконувати Державну національну програму “Освіта. Україна ХХІ століття”. “Головна мета національного виховання, – підкреслюється у цьому документі, – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури”. Практичні шляхи реалізації цих завдань саме і пропонує праця “Виховання волі і характеру”.

Служити Богу й Батьківщині – основна мета, яку поставив собі український народ тисячу років тому. Стоїть вона перед ним і нині, і стоятиме ще багато віків по тому. Інша справа, що ця мета набуває різних форм і забарвлень у різні історичні періоди. Особливий характер вона має й нині, коли нарешті Україна стала незалежною державою. Тому-то так на часі ця праця.

Вчений застерігає: завоювавши державну незалежність, її можна легко втратити. Щоб не сталося цього, мусимо наполегливо, самовіддано і цілеспрямовано виховувати нашу молодь. І всі ми ще з більшою віддачею це робитимемо. Іншого нам просто не дано – адже живемо на благодатній українській землі, Землі, обраній Богом.

Ясна річ, не все ще вдається сьогодні, є труднощі й проблеми у роботі з підростаючим поколінням. Саме тому воно повинно знати, що на нашій землі творилися прадавні трипільська й зарубинецька культури, тут, так би мовити, виварювався етнічний котел Європи, формувалися й майбутні народи. Та й, власне, сама Європа сформувалася завдяки Київській Русі, тобто Україні. Бо завжди на цій землі було багато високих талантів. І завжди тут приділялася значна увага освіті й вихованню. У нас була вищою, ніж в інших народів, виховна планка.

Не було, приміром, в Україні такого ганебного й потворного явища, як рабство. А це означає, що ми обійшли цілу епоху в історії людства. Тож цілком закономірно, що тільки українська земля могла породити таку чудову й самобутню плеяду видатних педагогів: Володимир Мономах і Ярослав Мудрий, Данило Галицький і Григорій Сковорода, Тарас Шевченко і Костянтин Ушинський, Софія Русова й Іван Огієнко, Іван Стешенко й Степан Сірополко, Олександр Духнович й Августин Волошин, Антон Макаренко (хоча ми не сприймаємо космополітичних позицій, на яких він перебував) і Василь Сухомлинський. Ми по праву пишаємося своєю найдавнішою народною педагогікою, що в ній є і такий змістовний та привабливий “підрозділ”, як козацька педагогіка.

Тобто виховання, наставництво – це глибинна традиція в Україні, дарма що наукове осмислення її припадає здебільшого на ХІХ та ХХ століття. І в тому, що не десь, а на нашій землі з'явилося таке сузір'я обдарованих Богом педагогів, жодної випадковості нема. Є всі підстави стверджувати, що в цьому глибинна логіка генези нашого народу.

І одна з найяскравіших зірок – Григорій Ващенко. Він і його колеги-сподвижники не лише виховували молодь (відомо, що Ващенко був наставником Спілки української молоді, власне, на її замовлення і написав ряд праць), а й ставили перед генерацією непрості запитання: чому ми так живемо, як нам краще жити? Вони бачили недоліки і сильні сторони свого народу. Вади прагнули усунути, а позитив – розвинути. Якраз особливу увагу розвитку здібностей у молоді приділяв Григорій Ващенко. Ця засаднича ідея дуже чітко проходить через усі його наукові праці. Тобто все

краще треба розвивати в людині, а отже – й у суспільстві. Гірші ж риси, можливо, й не вдасться ліквідувати цілком, бо вони теж генетично закладені – а от зменшити їх вплив на людину, а отже і на суспільство, обов'язково треба.

“Виховання мусить бути органічно зв'язане із самовихованням. Батьки і школа, керуючи процесом формування особистості дитини, мусять розвивати в неї активність і почуття відповідальності не тільки за свою працю, а й за поведінку взагалі. З кожним роком перебування дитини в школі ініціатива та активність її мають поширюватися і поглиблюватися так, щоб учень, кінчаючи школу, виходив з неї коли не сформованою особистістю, то, принаймні, людиною з виробленими основними позитивними рисами вдачі та знаннями й навичками, потрібними для дальшої праці над собою”, – підкреслює Г. Ващенко. Він, як і інші українські філософи та педагоги, добре усвідомлював, що коли людина самовдосконалюється, вона цим самим вдосконалює світ, який її оточує. Тут і закладено філософський девіз: від розвитку одиниці до розвитку загального. Тому завдання кожної людини, яка творчо мислить, – піднімати навколишнє середовище до свого рівня свідомості. Для вчителя фактично це найперше завдання. Ця лінія також простежується у “Вихованні волі і характеру” Григорія Ващенко.

Починаючи з народної педагогіки, українці розуміли у цій сфері головне: треба шукати відповідь на одвічне запитання: для чого людина живе на світі? Вже у народних піснях, билинах, легендах, першовитоках усної народної творчості проходить думка про те, що перебування людини на світі, її земне життє – це, так би мовити, перехідний етап від біологічного до енергетичного рівня розвитку.

На біологічному рівні є ієрархія в суспільстві – так воно структурно побудоване. Те саме відбувається й на енергетичному рівні. Пригадаймо, приміром, “Енеїду” І. Котляревського – тут чітко змальовано ієрархію серед богів. Тобто йдеться про безперервність процесу вдосконалення. Таку світобудову, її єдність добре розуміли українці. Так само, як і те, що постійно вдосконалюватися людина зможе лише тоді, коли долатиме труднощі, тобто коли загартовуватиме волю і характер.

Про те, як цього досягти, якраз і говорить Григорій Ващенко у своїй книзі. А що таке, зрештою, воля? Це логічний контроль над принципами. Якщо в людини є певні принципи, то логічний контроль над ними, власне, і є воля. А що таке логіка? Найкоротший шлях до досягнення певної мети за допомогою думки. Людина – лаконічна. Найдосконаліша форма лаконізму – мовчання. Ми живемо в певних рамках: частотних, температурних тощо. Дії людини, дії суспільства ми оцінюємо з історичного погляду. Взяти, приміром, розбудову України, творення її державності. Доба Богдана Хмельницького. Так званий варіант “якби”: якби тоді гетьман так вчинив, то було б інакше... Але ж на той момент це було неможливим. Тобто мудрість, висловлена невчасно, безсила. Навіть через півсекунди, півгодини, не кажучи вже про століття. Якраз про це і дбають педагоги.

Вчений, зокрема, зазначає, що “характерною ознакою волі є активність. Найтиповішою формою мислення є споглядання, найтиповішою формою волі є дія. Коли через мислення ми сприймаємо дію на нас об'єктивного світу й усвідомлюємо її, коли в процесі почуття ми виявляємо те чи інше ставлення наше до цієї дії, то у волевому процесі ми самі діємо на об'єктивний світ, вносимо в нього певні зміни”.

Ми постійно вчимо дітей умінню володіти собою. Вмінню створити в собі такий внутрішній стан, який би давав можливість дитині чи дорослому приймати нормальні рішення за будь-яких дій ззовні. Інакше кажучи, людина мусить контролювати себе. Ця лінія простежується у народній педагогіці, традиціях родинного виховання, працях наших видатних педагогів: що б не сталося у житті, мусиш залишатися людиною.

Григорій Ващенко як людина релігійна усвідомлює, що всім, що досягнуто, треба завдячувати Богові. Це особливо підкреслюється в мудрості нашого народу. Приміром, щось гарне зробили – засіяли ниву чи збудували хату – і кажемо: “Слава Богу!”. Або щось неприємне трапилося, знову говоримо: “Слава Богу, що не гірше!” Українцєві притаманна скромність. Це тому, що він ніколи не приписував собі заслугу в якійсь добрій справі. Адже успіху досягти йому допомогли Бог, родина, вчитель. Пам'ятаєте притчу про те, як Бог роздавав різним народам землю. Українець нічого не просив, скромно собі стояв і мовчав. І одержав за це найкращу в світі землю.

“Християнське смиренство, – пише Г. Ващенко, – базується на вірі в Абсолютну Величність і Премудрість Божу, перед якою людина з її чеснотами й ділами є безмежно мала. Разом з тим християнське смиренство базується на свідомості своєї й чужої людської гідності, бо всяка людина, яка б вона не була, є образ і подоба Бога”.

Стверджують: у кожної людини є ангел-хранитель. Можна його ще назвати космічним проводирем. Скажімо, в якійсь екстремальній ситуації один гине, а інший – ні. Чому? Відповідь та сама. Поєднання духовного земного з духовним космічним, певно, і є гармонія розвитку людини. Очевидно, гармонія базується на гуманній основі. Не може гармонійно розвиватися людина, якщо в неї немає гуманних принципів. Уся українська педагогіка перейнята гуманізмом.

Бог готував наш народ для того, аби від нього сформувалася нова людина, яка поклала б початок новій ері на планеті. Візьмімо, наприклад, історію. Що здебільшого ми в ній вивчаємо? Боротьбу народів за знищення один одного. Хоча знаємо, що була тоді людина розумна – homo sapiens, а вдавалася до таких дій і вчинків. Тож нам треба рішуче змінити філософію людини і від поняття “людина розумна” перейти до іншого – “людина культурна, з високими моральними якостями”. Отож, нині мусимо активно формувати людину нової ери.

Як сьогодні звучить у світі латиною homo sapiens, так у майбутньому на планеті звучатиме українською мовою горде й величне – людина культурна. Ще древні передбачали, що з берегів Борисфена піде така досконала особистість, якої ще не було на Землі. Недарма ж Бог послав нам яскраву плеяду педагогів наприкінці цієї ери. Тим самим він підготував і готує наше суспільство, Україну й українців до переходу у подвійний золотий вік.

Прогрес цивілізації завжди був на зламі епох – коли змінювалася мораль, що еволюційно ставала більш гуманною. Потім ця мораль входила в маси, оволодівала ними. Кожна людина переймалася нею. Зростала міра відповідальності особи перед собою й суспільством. Будь-який поступ ґрунтується на гуманнішій основі. Ще ж не так давно існувала торгівля людьми, рабство сприймалося як норма. Тепер – ні. Зараз маємо, скажімо, рекет. Але за норму ми, сучасники, цього явища не сприймаємо. Засуджуємо його, тавруємо, боремося з ним. Ми не помічаємо, але злам у змінах на краще у нашій моралі відбувається.

Григорій Ващенко з’явився наприкінці так званого шаленого залізного віку, у той історичний період, який знищує стару мораль, відкриває горизонти досконалішої, якіснішої. Живемо у бажанні та передчутті переходу від стражденного до радісного етапу свого розвитку, розвитку всієї цивілізації. Допомогти справдити це сподівання може й повинна наша національна педагогіка, а зокрема – глибоко прониклива, гуманістична, вищою мірою людяна педагогіка Г. Ващенка.

м. Київ